

האגודה לזכויות האזרח, אודות

מאמר על האגודה לזכויות האזרח ועל מקומה של גביון בפעולתה

ידיעות אחרונות, 6 בדצמבר 2002

האגודה ששינתה את פני החברה הישראלית / יעל גבירץ וטובה צימוקי

בזכותה נאסר על השב"כ להשתמש באמצעים פיזיים בחקירותיו, וקודמו חוקים חשובים כחוק זכויות החולה וחוק חופש המידע. בזכותה בוטלה הצנזורה על מחזות, ובתי קולנוע החלו לפעול בשבתות. בזכותה נכנסו נשים למועצות דתיות – וגם לקורס טיס. בזכותה גם התקבלה הכרה בזכויות של בני-זוג מאותו מין. מה שהתחיל כיוזמה של אנשי אקדמיה אלמונים, הפכה לסיפור הצלחה. אבל אירועי השנתיים האחרונות עלולים למחוק שנים של התקדמות.

השנתיים האחרונות עלולות למחוק עשרות שנים של התקדמות. בימי הפריימריז הפשטניים האלה קשה מאוד להעריך לאן יגרור הסחף הגדול את ההישגים שנרשמו לזכויות האדם בישראל. באגודה לזכויות האזרח, שמציינת השבוע 30 שנות פעילות, מבקשים להוכיח שלא הכל פוליטי, גם כשהפוליטיקה מדמה כיום להטביע הכל. גם לפני 30 שנה, מציינים שם בלהט, דובר על מציאות איומה וחברה מפוררת, וכיום מתברר כי מה שנתפס בעבר כקרב אבוד הצליח לשנות את פני המציאות הישראלית.

השאלה היא, האם הלקח של סיפורה של יוזמה פרטית ייחודית שהצליחה לחדור אל תוך הוואקום התודעתי המוחלט שאפיין את השלטון ואת הרחוב הישראלי בראשית שנות ה-70, ולהפוך את נושא זכויות האדם לכאב-הראש הקבוע של מערכות השלטון והמשפט – רלוונטי גם לימים האלה. האם הכל יתכלה בייאוש, או שיש בכוחם של כוחות חברתיים להשפיע עדיין על שינוי המציאות החברתית והפוליטית.

לאחר 30 שנה של מודעות מוגברת לזכויות האזרח, קשה להיזכר כיום בתנאי הספארי שבהם התקיימה המחאה האזרחית לאחר מלחמת יום הכיפורים, בשיא שלטונה של גולדה מאיר: הרחובות מלאו משמרות מחאה ומפגינים, הפנתרים השחורים זעקו על אפליית המזרחים, מפגיני שמאל מחו נגד המשך הכיבוש בשטחים, וכל זה קרה כשלמשטרה יש הנחיות מפורשות לפזר כל התקהלות בכוח ולהרבות במעצרים, ובתי-המשפט תומכים בכל בקשת מעצר ולא רואים במשמרות מחאה ובהפגנות מימוש של זכות אזרחית לגיטימית.

הקבוצה העיקרית שעסקה אותה תקופה בהגנה על זכויות האזרח הייתה הליגה לזכויות האדם, שפעלה בחסות המפלגה הקומוניסטית. העיסוק בזכויות אזרח נתפס כעניין פנים-מפלגתי, פוליטי. את האצבע לסכר באותם ימים סוערים ניסה להביא דייב קרצ'מר, אז עורך-דין פרטי ומתרגל צעיר בפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית וכיום פרופסור למשפט חוקתי. קרצ'מר, ששהה בניו-יורק באביב '68, החליט לייבא לארץ את המודל האוניברסלי של הגנה על זכויות האזרח ולגייס משפטנים מתנדבים שיעסקו בהגנה על זכויות המפגינים.

ברני רוניקוב, שהיה מנהל הוועד היהודי האמריקני, הסכים להעמיד לרשותם של קרצ'מר וחבריו את משרדיו ברחוב אתיופיה בירושלים. המתנדבים, שרובם הגיעו ממדינות בעלות מסורת של זכויות אזרח, קובצו מפה לאוזן. הפרוטוקולים הראשונים נכתבו באנגלית. הגרעין הקשה נוצר

רק ב-74', עם הצטרפותה של רות גביזון, לימים פרופסור למשפטים, שהביאה אתה קבוצה מאנשי הפקולטה למשפטים באוניברסיטה העברית.

כל הפעילים האלה, שהיו אז מרצים צעירים ופעלו בשמו של ארגון חדש ובלתי ידוע שלא הותר כל רושם על המערכת השלטונית והמשפטית, הפכו לימים לדמויות מפתח בסצינה המשפטית והאקדמית: קנת מן, שייסד את הסנגוריה הציבורית, פרופ' מנחם אמיר, קרימינולוג בעל שם עולמי, פרופ' לסלי סבה, ראש המכון לקרימינולוגיה באוניברסיטה העברית, פרופ' פנינה להב, מרצה באוניברסיטת בוסטון ומחברת הביוגרפיה של נשיא בית-המשפט העליון שמעון אגרנט, נסים רג'ואן, חוקר במכון טרומן, ורבים אחרים. נשיאה הראשון של האגודה היה פרופ' הנס קלינגהופר, מהמחוקקים המיתולוגיים של הכנסת. כיום נושא בתפקיד הסופר סמי מיכאל.

תרומתו של השופט כהן

העשור הראשון של האגודה היה רצוף משברים. "הרגשנו שאנחנו לא מצליחים להתרומם", מספרת פרופ' גביזון. "חשבנו שאולי זה גדול עלינו, וצריך להרים ידיים. אנשים לא הבינו את מטרות האגודה ואת זה שאנחנו לא ארגון פוליטי אלא מייצגים את העניין הכללי של זכויות האדם".

ההצלחה הראשונה הגיעה בדצמבר 81', בעקבות החקיקה בכנסת שהכילה את החוק הישראלי על רמת-הגולן. החוק עורר תסיסה חריפה בקרב הדרוזים בגולן, ואלוף הפיקוד הכריז על אזור רמת הגולן כעל שטח צבאי סגור. אל פעילי האגודה החלו לזרום תלונות על פיזור אלים של הפגנות, ניתוק טלפונים, מניעת טיפול רפואי ושימוש שרירותי בעוצר. האגודה החליטה לעתור לבג"ץ.

"הרבה אנשים כעסו עלינו בטענה שהוצאנו את דיבת הארץ רעה", מספרת גביזון. "זו הייתה הפעם הראשונה שנתקלנו בנטייה של הישראלים לא לאהוב את זה שאומרים להם שהשלטונות עושים דברים לא תקינים. אבל האירוע הזה והוויכוח הפנימי שהוא עורר אפשרו לנו לפרוץ סוף-סוף לתודעה הציבורית".

ערב הדיון הוסר צו הסגירה, והעתירה בוטלה, אך דבריו החריפים של השופט העליון חיים כהן, שכונה את התנהגות הצבא "התנהגות ברברית", חלחלו מעבר לפרוטוקול המשפטי.

מיד לאחר פרישתו מבית-המשפט העליון, ב-82', הפך השופט כהן לנשיא האגודה ושימש בתפקיד זה במשך שש שנים. "חיים כהן", אומרת גביזון, "תרם לאגודה את היוקרה והבולטות המיוחדות שקיבלה בתקופת הנשיאות שלו, לא רק מתוקף העובדה שמדובר היה בשופט שזה עתה פרש מבית-המשפט העליון ושעוד במהלך כהונתו היה לו רקורד מרשים בתחום זכויות האדם: הוא היה נשיא מעל ומעבר לכל הציפיות.

"הוא נתן את כל-כולו לקידום האגודה. היה לו ניסיון אדיר, והוא שמח לחלוק אותנו אתנו. הוא התרוצץ בכל הארץ ודיבר על זכויות האזרח. הוא חשב אתנו על פרטים ארגוניים, על ה_____ תפקידים ועל כיווני התפתחות וסייע באופן מדהים בגיוס כספים בארץ ובחו"ל. בזכות שמו ויוקרתו התאפשרה פריצת הדרך של _____ האגודה מקומץ מתנדבים לערכת מאורגנת. אני צריכה את המקור כדי לנסות להשלים את החסר)

“האגודה למען החמאס”

שנות ה-80 התאפיינו בפעילות שיא של האגודה. מלחמת לבנון והמחאה הציבורית שליוותה אותה החזירו את העימותים בין המפגינים למשטרה. לאחר רצח אמיל גרינצווייג בסיומה של הפגנת שלום עכשיו עתרה האגודה לבג"ץ בשם הוועד נגד המלחמה בלבנון נגד סירוב המשטרה להתיר למפגינים לקיים מצעד לציון הרצח. מיד עם הגשת העתירה הגמישה המשטרה את עמדתה והתוותה מסלול למצעד. השופטים גם קבעו כי על המשטרה לספק למפגינים הגנה נאותה מפני אלימות הימין.

האינתיפאדה הראשונה שימשה כר נרחב לפעילות משפטית בניסיון לשמור על זכויות האדם בשטחים. במאי 89', לאחר שפלוגה בפיקודו של אל"מ יהודה מאיר נכנסה לכפר חווארה והכתה 12 פלשתינים שהיו כבולים בידיהם, עתרה האגודה נגד הפרקליט הצבאי הראשי דאז, תא"ל אמנון סטרשנוב, ודרשה את העמדתו לדין של אל"מ מאיר. הייתה זו הפעם הראשונה שבג"ץ התערב בשיקול-דעתו של הפצ"ר והפך את החלטתו.

אך האירוע המשפטי שביסס את מעמדה של האגודה לא רק בתודעה הציבורית אלא גם במערכת השלטונית, היה הבג"ץ שהגישה נגד החלטתו של ראש-הממשלה רבין לגרש ללבנון 415 פעילי חמאס. יהושע שופמן, שמכהן כיום כמשנה ליועץ המשפטי לממשלה, נשלח באישון-לילה גשום, יחד עם דנה בריקסמן, לביתו של השופט אהרן ברק. ברק, שעדיין בעתירה, הפטיר באנגלית: “השגתם את זה”, והוציא צו ביניים נגד הגירוש. בעקבות המאבק המשפטי הקשה שניהלה האגודה, הדביק לה רבין את הכינוי “האגודה למען החמאס”. צו הביניים בוטל, ובג"ץ התיר את הגירוש, אך הקביעות הקשות שהעלתה הפסיקה מנעו גירוש ערבים מהשטחים עד לחידוש גל הטרור באינתיפאדה השנייה.

בעתירה אחרת לבג"ץ, שסגרה מאבק עיקש וממושך שקיימה האגודה יחד עם ארגוני זכויות אדם נוספים, פסקו השופטים שהשימוש באמצעים פיזיים במהלך חקירות השב"כ הוא בלתי חוקי, והוחל איסור מוחלט על שימוש בעינויים למטרות חקירה.

גוף לא פוליטי

בשני העשורים האחרונים לקיומה יכולה האגודה להשתבח ברקורד יוצא-דופן בפעילותה מול בתי-המשפט והכנסת. בין הישגיה הבולטים בתחום החקיקה ניתן למנות את חוק זכויות אנשים בעלי מוגבלות, חוק זכויות החולה, חוק חופש המידע והחוק שמאפשר לאסירים להצביע בבחירות. הבג"ץ בו זכתה נגד המועצה לביקורת סרטים ומחזות שפסלה את המחזה “אפרים חוזר לאספסת” של יצחק לאור, עורר מאבק ציבורי שהביא לתיקון החוק ולביטול מוחלט של הצנזורה על מחזות.

נושא חשוב אחר היה שבירת המונופול הגברי במועצות הדתיות. בתקדים הזה, המוכר בזכותה של לאה שקדיאל, אישה דתייה מירוחם שמונתה על-ידי המועצה המקומית לכהן מטעמה במועצה הדתית של היישוב, קבע בג"ץ כי אי-הכללת מועמד למועצה דתית בשל היותו אישה נוגד את עקרון היסוד של מערכת המשפט הישראלית, שכן זו אוסרת אפליה מטעמי מין.

פסיקה תקדימית נוספת בנושא אזרחי, שהתקבלה בעקבות עתירה שהגישה האגודה, הייתה האיסור להקצות קרקע לגוף שמפלה את מי שאינו יהודי. הפסיקה נקבעה בעקבות סירובו של היישוב קציר לאפשר למשפחת קעדאן הערבית לרכוש קרקע להקמת בית בתחומו. עוד הישגים: השוואת תנאי המאסר של חיילים לאזרחים, השוואת גיל הפרישה של נשים וגברים, פתיחת בתי-

קולנוע בערבי שבת, פריצת המחסום שמנע קבלת נשים לקורס טיס וההכרה התקדימית בזכויותיהם של בני-זוג מאותו מין, שהושגה בעקבות עתירה שהוגשה בשם דייל "אל-על" יונתן דנילביץ.

הצלחה דומה השיגה האגודה שלוש שנים לאחר-מכן כאשר עתרה לבג"ץ בשמו של אדיר שטיינר נגד משרד הביטחון בדרישה להכיר בזכויותיו כבן-זוגו של קצין צה"ל שנפטר. באחרונה קיבל בג"ץ עתירה נוספת של האגודה והורה למשרד הפנים לאשר רישום של אישה כאמו של ילד שנולד לבת-זוגה.

כדי לבסס את מעמדה הציבורי כגוף לא פוליטי, ייצגה האגודה את איש הימין הקיצוני גרשון סלומון, פעיל של נאמני הר הבית, שמפקד משטרת ירושלים סירב להתיר לו להתפלל ליד ההר מחשש למהומות. האגודה ייצגה גם פעילי ימין שהושמו במעצר מנהלי.

הוויכוח על הסרבנות

"בהיסטוריה של האגודה", מודה גביזון, "היו כמה ויכוחים סוערים, שגרמו בחלקם למתחים פנימיים קשים". חלק מהוויכוחים נגעו לענייני מדיניות: האם על האגודה לנקוט עמדה בנושא הכיבוש? (לא). האם לתמוך בנישואים אזרחיים? (לא). האם לתמוך או להתנגד לחוק נגד הסתה גזענית? (מהתנגדות לחקיקה השתנתה העמדה לקביעה כי למסיתים אין זכות ביטוי). האם לכלול בפעילות האגודה יוזמות לקידום של זכויות חברתיות וכלכליות? (רק במידה אם הן קשורות לזכויות אחרות כמו נגישות או שוויון).

חלקן האחר של המחלוקות נגע להחלטות ספציפיות: האם להגן על פעילי ימין שהושמו במעצר מנהלי? (כן). האם למחות על הוצאת ארגונים כהניסטיים אל מחוץ לחוק? (הוחלט להצביע על הסכנות אך לא להתנגד נחרצות). האם למחות על פעולה נגד ערוץ 7 מטעמי חופש הביטוי? (כן). האם לעתור לבג"ץ בדרישה להעמיד לדין את האחראים למוותו של נחקר בשל טלטולים? (לא), ובמקום זאת הוגשה עתירה עקרונית נגד הטלטולים). האם למחות על סגירת רחוב בר-אילן בירושלים? (לא, העניין אינו נושא מובהק של זכויות אדם).

נושא חם, שעורר ויכוח פנימי מתמשך באגודה, הוא הסרבנות. פעילים דרשו שהאגודה תכיר בסרבנים כ"אסירי מצפון" ותיאבק על זכותם לא לשרת בשטחים בניגוד למצפונם. עמדת האגודה קבעה כי צה"ל חייב לאפשר לסרבנים פציפיסטי שירות שיבטיח שמירה על מצפונם, אך לא הכירה ב"זכותו" של אדם לסרב לשרת במלחמה מסוימת או באזור מסוים. יחד עם זאת, האגודה הגנה בבג"ץ על זכותם של הסרבנים להליך הוגן ולמשפט צודק.

"המחלוקות האלה לא נבעו בדרך-כלל מהבדלים בהשקפות הפוליטיות", טוענת גביזון. "נכון שכמו ברחבי העולם, גם בארץ מזוהה הרוב הגדול של פעילי זכויות האדם עם השמאל, ונכון שהרוב הגדול של חברי האגודה ופעיליה הם חילוניים, אם כי דמויות בולטות, כמו דוד קרצ'מר ויהושע שופמן, היו חובשי כיפות. עם זאת, כל המחלוקות נבעו רק מתפיסות שונות לגבי רוחב המנדט של זכויות האדם בכלל, מגישות שונות לגבי היחס שראוי שישמר בין זכויות אדם לבין פוליטיקה מפלגתית, מן המקום הנכון שהאגודה צריכה לתפוס בחברה הישראלית, ומסדרי-העדיפויות הראויים של האגודה בתנאים המיוחדים של הארץ ולאור פעילותם של גופים אחרים".

עו"ד לאה צמל, הפעילה בוועד הציבורי נגד עינויים, משתייכת למותחי הביקורת הטוענים כי האגודה לוקה במדיניות סנובית שמתרחקת מנושאים שנויים-במחלוקת. "אנחנו משתפים פעולה אתם בנושאים כמו גירושים והריסות בתים", היא מסבירה, "אבל בעוד שהאגודה נמנעת מלטפל

במצוקות היומיום של הפלשתינים ושמה דגש בולט על זכייה בתיקים, לארגון כמונו חשובה יותר עצם הצגת העמדה בפני בג"ץ, גם אם נפסיד. עם זאת, אני מסכימה שבשנים האחרונות חל שיפור רציני בתפקוד האגודה, ואני רואה בה מוסד חשוב. כשהאגודה לוקחת על עצמה עתירה, יש בזה חשיבות רבה, וההופעה שלנו לצידה חשובה עבורנו. בית-המשפט העליון מתייחס אליה כאל גוף חשוב ורציני, והיא מייצגת את המיין-סטרים של המדינה".

"המודעות לזכויות האדם בארץ השתנתה ללא הכר מאז שנות ה-70, וההישג העיקרי שלנו הוא שהצלחנו להקים ארגון מקצועי, יוקרתי ויציב", מסבירה גביון את הבידול של האגודה לזכויות האזרח מהארגונים הרבים הפעילים היום בתחום זה בארץ. "רק האגודה לזכויות האזרח קיבלה על עצמה את ראיית המכלול של זכויות האדם בשלמותו, ולא ככלי שנרתם לקידום מטרה זו או אחרת, צודקת ככל שתהיה".

בספר שהוציאה האגודה לסיכום 30 שנות פעילותה, "זכויות האדם – זה כל הסיפור", נדמים הישגיה הרבים כתהליכים חברתיים בלתי הפיכים. המציאות ההפכפכה כיום הופכת גם את סיפור ההצלחה הזה לחוסר-ודאות.